

Ulrich Beck

Pronalaženje političkoga: prilog teoriji refleksivne modernizacije

Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2001., 278 str.

Autor knjige je rođen 1944. godine, a od 1992. predaje sociologiju na Sveučilištu u Münchenu. Ponajviše se bavi: teorijom moderne, socijalnom nejednakošću, radom, ekologijom i globalizacijom. Izdavač je časopisa *Soziale Welt* i Suhrkampove edicije *Zweite Moderne*.

Moderna, sa svrhovitom racionalnošću, industrijskim razvojem, povećanjem standarda i društvenim blagostanjem, nije više okvir za razumijevanje političkoga, ili barem ne dostatan. Sve ga više zamjenjuje postmoderna paradigma, čiji je prototip *društvo rizika*. Pitanja opstanka čovjeka i planeta, goleme količine oružja, promjena atmosferskih prilika i slični fenomeni bitno mijenjaju samorazumijevanje društva, uspostavljaju nezvjesnost i nemogućnost kontrole, ali i jačaju samokritiku te uvećavaju potrebu za alternativom. Ili, kako kaže autor: »U samorazumijevanju društva rizika, društvo postaje *refleksivnim* (u užem smislu riječi), tj. samo sebi postaje temom i problemom« (53).

Teorija *refleksivne modernizacije* se i javlja na rubovima reza koji dijeli industrijsko društvo i društvo rizika. U čemu su najvažnije razlike? »Na osnovi toga sada možemo doći do principijelnog gledišta koje ne samo da karakterizira modernu rizika, nego i bitno određuje političke suprotnosti koje se s njom pojavljuju. U društvu rizika *linearni* rast racionalnosti dolazi do svojih granica (razumije li se kao tehnizacija, birokratizacija, ekonomizacija, pravna regulacija itd.) ...«, a pritom je problematično to »što se rizicima zamračuje horizont. Jer rizici kažu što ne valja činiti, ali *ne i što valja činiti*« (54).

Ono što je povoljno (u inače nepovoljnoj situaciji) svakako je otvaranje prostora za

kritiku i novo izoštavanje pogleda. I upravo tu, na razmeđu industrijske moderne i postmodernih (društvenorizičnih) situacija i kretanja, gdje se isprepliću i smjenjuju *funkcionalno* i *disfunkcionalno*, *racionalno* i *iracionalno*, javlja se teorija refleksivne modernizacije, koja zauzima središnje mjesto u ovoj knjizi. Ta teorija ne nastaje na krizi već na pobjedi zapadne demokracije. Naizgled paradoksalno; no, autor želi reći da moderni kapitalizam nije kraj povijesti. Žele se opovrgnuti *Fukujamine* postavke: kapitalistički sustav ne dovode u pitanje pobune radnika ili novi socijalni pokreti, već ga dovodi u pitanje njegova paradigma, koja završava imperativom stalnog rasta i stvaranjem sve rizičnijeg prirodnoga, a onda i socijalnog, ambijenta. Iako će Ulrich Beck reći da je veliki otac kritike kapitalizma (Marx) mrtav, smatramo da sve moderne i postmoderne kritike *društva rizika* ne mogu ignorirati epistemološki rez koji dijeli domarksovske analize građanskog društva u okviru njegove razvojne paradigme i postavljanje pitanja alternative u radovima samog Marxa.

Sociologija (i društveno-humanističke znanosti s filozofijom) u tranzicijskom društvu kakvo je hrvatsko imaju problem povijesnog pamćenja u toj sferi, pa se (samo dijelom s razlogom) gotovo odriču te značajne paradigme u analizi socijalne zbilje vlastitih društava i svjetskih civilizacijskih kretanja.

Iako moderna, koja se pojavljuje kao industrijsko i građansko društvo, počiva na neprekidnoj inovaciji, što je opet (a to navodi i Beck) ekvivalent poznate Marxove teze o pozitivnoj korelaciji između egzistencije buržoazije i neprekidne inovacije u proizvodnji, u konačnici se dolazi do sustava u kojemu su *zbijske inovacije* isključene. Svijet u kojem bi se stotine milijardi dolara trošilo na hranu za gladne umjesto na oružje bio bi primjer *zbijske inovacije*. No takvo nešto, sa stновиšta aktualnog moderniteta (čitaj: multinacionalnih kompanija) nepotre-

ban je luksuz, a u popularno-znanstvenom diskursu – *pozitivna utopija*.

Postojeće stanje prema autoru otvara industrijsku modernu za odlučivanje što afirmira pojedinca i njegovo znanje, refleksiju, kritiku i kreativnost. »Strukture uništavaju strukture i tako subjektivnosti i djelovanju dopuštaju da se razvijaju« (72). Ovdje je možda i previše optimizma. Pojedinca čija kreativnost i »kreativnost« ima ili može imati presudan značaj za socijalni ambijent su oni koji imaju značajnu ulogu u strukturama čije moćne odluke mogu *in ultima linea* zaista označiti *kraj povijesti* (ne na Fukujamin način). Svjestan je toga naravno i autor ove knjige, pa će odmah nakon optimističnih tonova ukazati da je vrlo neizvjesno što se može izroditi kao posljedica *refleksivne modernizacije*, od daljnjeg razvoja društva pa do protumoderne, koja završava u novim/starim totalitarizmima: neofašizmu, ekodiktaturi, raznim vrstama fundamentalizama.

Civilizacija je na raskrižju: ili će refleksija o problemima dovesti do globalnog dijaloga i »prevladavanja suicidalnosti industrijske moderne« (73) ili će nagomilani socijalni rizici dovesti do njezina samouništenja. Može li čovjek još odlučivati ili su superstrukture postale same sebi svrhom i potpuno izmakle kontroli? Hoće li hiperracionalnost »mekdonaldiziranog društva« (Ritzer) u konačnici dovesti do potpuno iracionalne situacije (sa stanovišta minimalnih temelja onoga što se naziva *ljudskim društvom*)?

Slijed povijesnih mijena nije linearan, pa sukladno tome nakon moderne ne mora nužno slijediti postmoderna. Krizna stanja, socijalni lomovi i involucije prije bi mogle biti različiti oblici protumoderne. No, kako ističe Beck, novi socijalni fenomeni s mnogo rizičnog naboja i destruktivnih poruka ne stvaraju krizu (što je implicitna kritika Marxa) nego pobjedu kapitalizma. Dogodio se obrat: kapitalizam se sada mora plašiti vlastita razvoja i svojih tehnologijsko-profitnih

uspjeha. No i ovdje kao da smo opet na početku. Jer, kakvo je to društvo koje se na kraju mora boriti samoga sebe? Nije li u njemu ipak sadržana »konstrukcijska greška« koja će kad-tad iscrpiti smisao njegove samoreprodukcije? I ima li tu mjesta za »velikog oca«? Smatramo da ima, ne u tolikoj mjeri koliko su ga njegovi tumači citirali, ali sigurno više nego što je prisutan u doba kraha socijalističkih modela organizacije društva. Nije li problem društvenih znanosti upravo u toj vezi s političkim, što u nekim situacijama u njih unosi nešto više pomodnoga nego što bi bilo prihvatljivo za njihov znanstveni habitus? Paradoksalno (ili možda ne?), Marx je mnogo više na cijeni u znanstvenim krugovima klasičnih i postmodernih kapitalističkih zemalja nego u bivšim socijalističkim zemljama.

Politički izričaj industrijske moderne bitno je određen koordinatama *lijevo – desno*. I tome je kraj u refleksivnoj moderni, pa se prethodni par pojmova zamjenjuje novim dihotomijama, koje obilježavaju društvo kraja ideologije (Bell). Na javnoj sceni su nove dihotomije političkoga: *sigurno – nesigurno*, *unutra – vani* i *političko – nepolitičko*. Pritom su i te pojmove socijalno konstruirale i medijski nametnule moćne skupine cjelokupnoj civilizaciji. Nesigurno u krajnjoj liniji nije ono što ugrožava milijune života u istočnoj Africi ili na jugu Azije, već ono što takvim smatra *Bijela kuća* i njezini najbliži saveznici. Slično je i s pojmovnim parom *unutra – vani*, koji gotovo gubi smisao. Kuda danas prolazi granica i tko je siguran iza nje? Napadi na američke tornjeve 2001. učinili su tek sada svijet globalnim selom u potpunosti. Nije globalno selo (McLuhana) ono u kojemu možeš vidjeti što radi susjed, nego ono u kojemu mu možeš (doslovno) razbiti glavu! Grubo, slikovito i istinito. Nasuprot rizičnoj realnosti, kako ističe Beck, »ne podiže se više i ne brani zid nego *iluzija zida*« (96). *Političko–nepolitičko* se zapravo nadaje kao problem *ponovnog pro-*

nalaženja političkoga nakon njegova kraja u okviru industrijskog društva. Naglasak je na akterima koji mijenjaju strukturu i time dovode u pitanje smisao njihova dosadašnjeg postojanja. Ambicije *refleksivne modernizacije* i nisu male; ostaje pitanje njihovih realnih mogućnosti u svijetu još obilježenoj vrlo moćnim strukturama i stalnoj težnji njihova okrupnjavanja i centralizacije, što bi u konačnici stvorilo jednu mega-strukturu koja bi kontrolirala sve ostale. Je li promjena na vidiku ili se rađa nova utopija?

Autor će s pravom primijetiti da su univerzalizam i jednakopravnost u industrijskom društvu prije proklamirani nego ostvareni, a sociologija pod parolom nepristranog univerzalizma nudi pozapadnjenje kao model. Tu se javlja i drugi problem, koji je tako pregnantno izrazio Becker: *na čijoj smo strani?* Sociologija, kao i sve tzv. »meke« znanosti, nikada se neće osloboditi te dvojbe/problema, jer će tumačenje socijalne zbilje uvijek nužno sadržavati činjenične, ali i vrijednosne sudove. No ako je sadašnje zapadno društvo tek polumoderno (moderna plus protumoderna), što tu može ponuditi *drukčije društvo*, što je implicitna poruka *refleksivne modernizacije*? Kritika je dana, kasni kapitalizam je stavljen u pitanje, a ekološka dimenzija krize preuzima vodstvo u fundamentalnoj kritici suvremenog društva. Ipak, nije jasno čime bi se to *drukčije društvo* u *bitnome* razlikovalo od visokorazvijenoga kapitalizma? »Treći put«, dobro, ali po čemu je to bitno drukčije društvo? Istina, refleksivna modernizacija »ukida granice – klasa, privrednih grana, nacija, kontinenta, obitelji, spolnih uloga« (108), ali samoreprodukcija društva ne mijenja bitno temeljne okvire i uspostavljene odnose moći. Naprotiv, samo ih pojačava i dovodi do stanja (ne)podnošljivosti, što se u autora razumijeva kao društvo rizika, protumoderna i sl. Protumoderna je ipak samo druga strana moderne, drugo lice kapitalističkog boga Janusa i prije nudi apokalipsu nego alternativu.

Nacije su dio moderne ali i protumoderne, ovisno o obliku i intenzitetu nacionalizma. Teritorijalni instinkt uvijek u konačnici dovodi do nepovjerenja, predrasuda i stereotipa prema strancima. Granice nacije prolaze kroz ljude, koji su i sami jedanput bili doseljenici, a drugi put starosjedioci. Pitanje nacije je uvijek i pitanje hegemonije. Književni jezik kao simbolični izraz nacije potiskuje etničke posebnosti i raznolikosti pretvarajući »ostale« u nacionalne manjine. Pritom se ipak nikada ne postiže puna ravnopravnost većinske nacije i nacionalnih manjina. Put do nacionalne države, pa i njezina kasnija egzistencija, počivaju na potiskivanju, a sukobi etničkih skupina unutar države se harmoniziraju i uniformiraju. Oživljavanje etničkoga/nacionalnoga dio je protesta protiv unifikacije i nametanja zapadnog (u krajnjoj liniji američkog) modela organizacije društva. Manipulacija nacionalnim i pojačano aktiviranje predrasuda o drugima/drukčijima često su prisutni kao resurs za osvajanje političke moći. Autor navodi primjer raspada Jugoslavije koji pokazuje »kako se nacionalna suverenost nad odašiljačima i prostorom koji pokrivaju iskorištava za nemilosrdno huškanje, dok su sredstva i mogućnosti da se globalnom telejavnošću suprotstavi tom klasičnom mehanizmu raspirivanja rata ostala neupotrebljena. Tako se inicijative, poput one majki koje su odvodile svoje sinove iz kasarni, potiru često falsificiranim izvještajima o nadiranju tenkova koji podstiču strah, agresivnost i bijes te obje strane pripremaju za užase koji potom eksplodiraju« (138).

Individualizacija, kao svojevrsni simbol moderne, se propituje. Aktualiziraju se pitanja zajednice i oživljavanja društvenosti. Osamdesetih godina se događa i renesansa *političke subjektivnosti*: politici se počinju suprotstavljati subpolitika. Udruge civilnog društva, protesti građana i okupljanja na ulicama, doveli su do uzmicanja državne sile. Mreža udruge se javlja kao posrednik izme-

đu države i građana. Ali, subpolitika nije otvorena samo za jednu stranu. Autor navodi primjere ksenofobije, napada na strance u zapadnim demokracijama, koji su rezultat indoktrinacije ljudi s ulice u tim državama. Tri teme su posebno bile zastupljene u sferi subpolitike: mir, žensko pitanje i ekologija. Tehnika je izmaknula kontroli, ističe Beck, a njezina dostignuća sve više stvaraju kaotično stanje i povećavaju socijalni rizik. I država mijenja ulogu. Umjesto države koja djeluje javlja se država koja pregovara i priprema pregovore. Socijalna zbilja se mijenja brže od institucije, pa u društvu sve češće egzistiraju *institucije zombiji*, koje ne predstavljaju ono za što se izdaju (npr. klasne stranke bez klasa). (Takve pojave će J. Županov vrlo efektно nazvati *meteorološkom upravom za Somaliju*, aludirajući na egzistiranje tog odjela u talijanskoj meteorološkoj upravi i onda kada Italija više nije imala nikakve veze sa Somalijom!)

Pri kraju knjige autor se iznova vraća ideji *trećeg puta u građansko društvo*. Pod tim se može podrazumijevati desupstancijalizacija dosadašnje politike (razdoblje moderne), što uključuje unutarnju reorganizaciju stranaka, sudjelovanje birača u imenovanju kandidata, postavljanje na stranačke liste i nestranačkih kandidata, osnivanje i legaliziranje unutarstranačkih frakcija s obzirom na ključne teme budućnosti (žene, okoliš, socijalna politika i sl.), što bi omogućilo suradnju između stranaka. Ključni autorov argument je da u takvu razvoju *isto postaje drukčijim*.

Knjiga završava dvojbom: umijećem dvojbe i kritikom dvojbe. »*Dubio ergo sum*: dvojim, dakle jesam. Dvojim, dakle postajem! Dvojim, dakle dajem ti prostor! Dvojiš, dakle priznajesh me! (...) Dvojimo, dakle postoje mnoge moderne, i sve počinje iznova!« Dvojbu su u svoj filozofski repertoar posebno uvrstili Descartes i Montaigne, samo na različit način. Descartes traži izvjesnost, a Montaigne dvojbu upotrebljava da bi

destruirao autoritet. Kritika dvojbe otkriva njezinu unutarnju proturječnost: istodobno je potrebno reproducirati postojeće i dvojiti o njegovoj smislenosti. Sociologija je pred novim izazovima i mogućnostima: mogla bi postati vrlo značajnom za kreiranje nove realnosti, ali su pritom nužne promjene i u samoj sociologiji. »Administrativnu« sociologiju, upućenu na sustav i njegovo poboljšanje, trebala bi zamijeniti sociološka kritika (*sociološka imaginacija*) koja bi bila na strani čovjeka i njegovih svakodnevnih potreba, želja i nadanja.

Knjiga Urlicha Becka doprinos je novom propitivanju visokorazvijenoga kapitalizma i smisla njegova postojanja. Kritika je dana, hiperracionalizirano društvo uglavnom vodi prema postmodernom kaosu i iracionalnim obrascima djelovanja. I pored zavodljivih pojmova postmoderne i mnoštva sintagmi (koje više potvrđuju intelektualnost autora nego što nude rješenja), ostaje pitanje *gdje je i što je alternativa?*

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Armando Montanari (ur.)

Human Mobility in a Borderless World?

Rim: Società Geografica Italiana, 2002., 450 str.

Na kraju 20. stoljeća pojmom globalizacije počinje se objašnjavati sve više društvenih pojava. Globalizacija kao proces gospodarskoga, socijalnog, kulturnog i političkog djelovanja nadmašuje granice nacionalnih država. Jedan od bitnih aspekata globalizacije je i prostorna pokretljivost ljudi koja je u posljednjim desetljećima značajno porasla, pa su međunarodne migracije dosegle brojku od nekoliko stotina milijuna osoba, s tendencijom daljnjeg rasta.